

Agnieszka Kozerska

MIĘDZYPOKOLENIOWE RÓŻNICE W ROZUMIENIU POJĘCIA POMYŚLNEGO STARZENIA SIĘ

Słowa kluczowe: pomyślne starzenie się, jakość życia osób starszych, różnice międzypokoleniowe.

Streszczenie: Celem artykułu jest przeanalizowanie międzypokoleniowych różnic dotyczących subiektywnych (potocznych) definicji pomyślnego starzenia się. Materiał empiryczny pozyskany został metodą wywiadu skategoryzowanego. Badanie przeprowadzono w 2016 i 2017 roku wśród 107 osób w wieku około 20 lat oraz 224 osób w wieku powyżej 60 lat. Dane analizowano z wykorzystaniem statystycznej metody – analizy skupień. Wyniki badania pozwalają stwierdzić, że wizerunek szczęśliwej osoby starszej z perspektywy młodych dorosłych jest zbliżony z promowanym w środkach masowego przekazu wizerunkiem „aktywnego seniora”. Z kolei subiektywna definicja, która wyłoniła się na podstawie odpowiedzi udzielonych przez osoby starsze, jest mozaiką takich pojęć, jak: integralność, duchowość i wspólnotowość.

Wstęp

Badania empiryczne i studia teoretyczne w obszarze geragogiki, dotyczące tematyki wspierania człowieka w rozwoju do tak zwanej „pomyślnej starości” prowadzone są zwykle z perspektywy koncepcji całożyciowego uczenia się (Czeraniawska, 2007; Leszczyńska-Rejchert, 2005; Szarota, 2014). Intencjonalnie podejmowane uczenie się jest rozpoznawane jako jedno z uwarunkowań pomyślnego starzenia się, czynnik mogący podnieść jakość życia, czy też źródło mądrości praktycznej, będącej kompozycją wiedzy i doświadczenia zdobywanego w trakcie życia codziennego (Jarvis, 2011, 2012a). Oczywiście, nie każdy przypadek uczenia się prowadzi do pozytywnych dla osoby uczącej się rezultatów (Brookfield, 2000; Jarvis, 2012b; Illeris, 2006), jednak w dyskursach edukacyjnych o pomyślnym starzeniu się rozważane są przede wszystkim sytuacje, kiedy tak właśnie jest. Można mówić o co najmniej dwóch rodzajach motywacji do uczenia w toku życia codziennego przez osoby starsze. Pierwszy rodzaj, to pragnienie osiągnięcia harmonii ze sobą i światem zewnętrznym (Jarvis, 2011). Stan harmonii jest czymś pożądanym; człowiek dąży do harmonizowania swoich relacji ze światem. Jarvis (2012b) uzasadnia te dążenia, cytując Schutza i Luckamana (1974), według

których harmonia z otoczeniem daje nam poczucie zadomowienia w środowisku. Możemy wtedy „z sukcesem odtwarzać nasz dotychczasowy repertuar zachowań, bo czujemy się w świecie swobodnie” (Jarvis, 2012b, s. 128). Permanentna sytuacja stabilności i ładu nie jest jednak możliwa. W życiu każdego człowieka pojawiają się sytuacje w różnym stopniu zaburzające stan harmonii. W szczególnych przypadkach mogą to być sytuacje kryzysowe. Uczenie się ma wtedy na celu przywrócenie tego utraconego stanu. Drugi rodzaj motywacji do uczenia się, to pragnienie zaspokojenia własnych aspiracji, pragnień, spełnienia własnych marzeń, dążenie do zbliżenia się do jakiegoś ideału. Zarówno pierwszy, jak i drugi rodzaj motywacji dotyczy pragnienia poprawienia swojej sytuacji, poprawienia jakości życia, co w przypadku osoby starszej można też nazwać dążeniem do *pomyślnego, dobrego starzenia się*.

Celowo, świadomie podejmowane uczenie się w późnej dorosłości (autoedukacja osób starszych) ma związek z subiektywną definicją *pomyślnego starzenia się*. Sposób, w jaki osoba starsza rozumie to pojęcie, stanowi punkt odniesienia, z którym związana jest jej aktywność. Można przyjąć, że sposób, w jaki człowiek rozumie *pomyślnie starzenie się*, ma wpływ na to, jakie podejmuje działania edukacyjne mające na celu przybliżenie go do tego wyobrazonego ideału. Od tej subiektywnej definicji zależy, jakie czynniki będzie postrzegać jako ważne i mające dla niego charakter edukacyjny.

Jeśli założymy, że sposób kreowania własnego środowiska edukacyjnego przez osoby starsze zależy od przyjmowanej przez nie subiektywnej definicji *pomyślnego starzenia się*, to z punktu widzenia nauk o edukacji interesujące mogą być odpowiedzi na pytania: jakie typy subiektywnych definicji tego pojęcia funkcjonują w społeczeństwie?, jak zmieniają się one z wiekiem poszczególnych osób? Interesujące może być także przeanalizowanie, jakie subiektywne definicje *pomyślnego starzenia się* formułują osoby młode i jak bardzo różnią się te definicje od formułowanych przez osoby starsze? W artykule podejmuję próbę odpowiedzi na ostatnie z postawionych pytań.

Definiowanie pomyślnego starzenia się

Koncepcje „*pomyślnego*”, „*dobrego*”, „*optymalnego*” *starzenia się* zajmują ważne miejsce w dyskursach prowadzonych przez przedstawicieli różnych dyscyplin naukowych z dziedziny nauk społecznych i humanistycznych. Termin ten nie jest jednak tak samo rozumiany przez wszystkich autorów. Analizując literaturę przedmiotu, można zauważyć, że dominują trzy sposoby rozumienia tego pojęcia (Kozerska, 2015). Poniżej przedstawiam krótką charakterystykę każdego z nich.

Uwzględniając perspektywę, jaką przyjmują autorzy reprezentujący pierwszy ze sposobów, zakłada się, że źródłem szczęścia osoby starszej jest stawianie się częścią wspólnoty. Istotnym czynnikiem mającym związek z poziomem zadowolenia z życia (Thiele, Whelan, 2008) jest wtedy generatywność. Generatywność osób starszych może przejawiać się w takich zachowaniach, jak udzielanie wsparcia

innym osobom jako dziadkowie, przyjaciele, mentorzy, a także przekazywanie im własnej filozofii życiowej, doświadczeń. Nie musi być ona ograniczona do relacji z członkami rodziny, ale może dotyczyć innych wspólnot (np. mogą to być działania na rzecz wspólnot religijnych, społeczności lokalnej, działania w ramach wolontariatu). Generatywność wiąże się z dwoma rodzajami rozwoju (Villar, 2012; Villar, Serrat, 2014). Po pierwsze, jest to rozwój wspólnoty, do której kierowane są działania generatywne, umożliwiające pozostawianie dziedzictwa dla przyszłych pokoleń. Po drugie – jest to rozwój jednostki, która poprzez generatywność i działania z nią związane wzbogaca swój kapitał społeczny, zwiększa swoje kompetencje, umiejętności, rozwija zainteresowania.

Drugi sposób rozumienia pomyślnego starzenia się w literaturze gerontologicznej łączy się z pojęciem transcendencji (wykraczaniem poza „ja realne”). W tym przypadku omawiane pojęcie jest rozumiane jako proces otwierania się człowieka starszego na zmiany w postrzeganiu siebie i otaczającego świata. W teorii sformułowanej przez Larsa Tornstama rozwój człowieka w kierunku gerotranscendencji (Tornstam, 2005) prowadzi do wzrostu poczucia jedności ze światem, kosmosem, Bogiem, obniżenia lęku przed śmiercią, zwiększenia poczucia bliskości z przeszłością i przyszłym pokoleniem. Efektem rozwoju duchowego jest mądrość transcendentna/duchowa.

Trzeci sposób interpretacji polega na akcentowaniu znaczenia czynnika, jakim jest dbanie o dobro własne (własne zdrowie, samopoczucie). Taki sposób rozumienia pojęcia można znaleźć na przykład w literaturze z obszaru nauk o zdrowiu, nauk o pracy i polityce społecznej, a także nauk o edukacji (Kowaleski, Szukalski, 2008a, 2008b, 2008c). W polityce społecznej popularne jest podejście, w którym wykorzystuje się model Johna W. Rowe i Roberta L. Kahna (1998). *Pomyślnie starzenie się* jest tutaj łączone z *aktywnym starzeniem się* (Szukalski, Oliwińska, Bojanowska, Szweda-Lewandowska, 2008; WHO, 2002; EuroStat European Commission, 2011). Omawiane pojęcie może być też rozumiane jako proces dostosowywania się osoby starszej do zmian zachodzących wraz z wiekiem, jej zaangażowanie w minimalizację strat związanych z procesem starzenia się i maksymalizację zysków. Takie podejście jest reprezentowane na przykład w koncepcji Selekttywnej Optymalizacji i Kompensacji (SOC) Paula B. Baltesa i Margaret Baltes (1990).

W badaniach empirycznych nad pomyślnym starzeniem się stosuje się dwa podejścia. Pierwsze opiera się na badaniu jakości starzenia się na podstawie obiektywnie określonych wskaźników (np. Hank, 2011), w drugim dąży się do poznania subiektywnych (potocznych) definicji *pomyślnego starzenia się* (Halicki, 2008). Potoczne definicje pomyślnego starzenia się korygowane są wraz z wiekiem lub zmieniającą się sytuacją życiową człowieka. W wyniku refleksji nad doświadczeniami życiowymi człowiek może zmieniać własne wyobrażenie o tym, czym jest dobre starzenie się. Naukowe poznanie subiektywnych definicji jest ważne z różnych powodów. Przede wszystkim może pomóc uporać się z dwoma wyzwaniami, jakie stoją przed badaczami zajmującymi się tematyką uczenia się osób starszych.

Po pierwsze, może wspomóc tworzenie teorii uczenia się osób starszych. Obecnie nie dysponujemy taką teorią. Po drugie, może przyczynić się do określenia sposobów wspierania osób starszych w ich pracy nad własnym rozwojem. Jest to trudne i wymagające przemyślenia wyzwanie etyczne. Bardzo łatwo bowiem chęć udzielania wsparcia, przekonanie o potrzebie „aktywizowania” mogą przerodzić się w działania mające więcej wspólnego z *ageismem* niż rzeczywistą pomocą.

Metoda i badanie

Badania przeprowadzono w roku 2016 i 2017, w dwóch grupach wiekowych:

1. 107 młodych dorosłych. Wiek osób badanych: od 19 do 29 lat; średni wiek $M = 21$ lat, odchylenie standardowe zmiennej wiek: $s = 1,9$. Płeć: 90 kobiet (84%), 8 mężczyzn (7,4%), 9 osób (8,4%) nie udzieliło odpowiedzi na pytanie o płeć. Wśród osób badanych 42% mieszka w mieście, 48% mieszka na wsi, 10% nie udzieliło odpowiedzi na pytanie o miejsce zamieszkania.
2. 224 starszych dorosłych. Wiek osób badanych: od 60 do 87 lat; średni wiek $M = 71$ lat, $s = 6,5$. Płeć 137 kobiet, 82 mężczyzn, 5 osób nie udzieliło odpowiedzi na pytanie o płeć. Wśród osób badanych 86 mieszka w mieście, 135 mieszka na wsi, 3 osoby nie udzieliły odpowiedzi na pytanie o miejsce zamieszkania.

Postawiono następujące pytania badawcze:

1. W jaki sposób pomyślnie starzenie się jest rozumiane przez młodych dorosłych oraz osoby starsze?
2. Jakie są podobieństwa i różnice w subiektywnych definicjach pomyślnego starzenia się w analizowanych grupach wiekowych?

Dane zostały pozyskane za pomocą kwestionariusza wywiadu, który został zbudowany w oparciu o przegląd literatury dotyczącej tematu pomyślnego starzenia się (Kozerska, 2015). W fazie konstrukcji kwestionariusza użyteczne okazały się też studia obejmujące konstrukcję narzędzi do pomiaru gerotranscendencji Gerotranscendence Scale – Further Revised (GS – RR) (Cozort, 2008), generatywności (Loyola Generativity Scale – LGS) i pomyślnego starzenia wg modelu Rowe i Kahna (1998). Ponadto wzięte zostały pod uwagę wyniki badań Jerzego Halickiego (2008) na temat potocznych definicji pomyślnego starzenia się. Zadaniem osób badanych było wyobrażenie sobie w pełni szczęśliwej osoby starszej i określenie, w jakim stopniu taką osobą charakteryzują podane stwierdzenia. Kwestionariusz składał się z 55 stwierdzeń opisujących osobę starszą. Do każdego z nich dołączono 7-stopniową skalę. Na podanej skali respondenci określali stopień, w jakim, ich zdaniem, poszczególne stwierdzenia opisują osobę starzejącą się pomyślnie.

Zebrane dane analizowane były z wykorzystaniem statystycznej metody – hierarchicznej analizy skupień. Zastosowano metodę Warda, a jako miarę podobieństwa przyjęto współczynnik korelacji r -Pearsona. Zastosowany typ analizy umożliwia poznanie struktury powiązań pomiędzy rozpatrywanymi zmiennymi (cechami osoby starszej). Pozwala też, podobnie jak analiza czynnikowa, na pogrupowanie

analizowanych cech. Analizowane cechy są traktowane jako wskaźniki zmiennej ukrytej (w tej samej grupie znajdują się pozycje kwestionariusza będące wskaźnikami jednej zmiennej teoretycznej/ukrytej, której można później nadać nazwę). Analiza pogrupowanych odpowiedzi udzielonych przez respondentów pozwala na określenie, które z podanych pozycji kwestionariusza są przez badane osoby traktowane jako podobne. Na tej podstawie można wypowiedzieć się na temat sposobu rozumienia przez respondentów stwierdzeń składających się na kwestionariusz. W badaniach wykorzystano metodę wywiadu skategoryzowanego, posłużono się więc gotowym zestawem zmiennych opisujących właściwości osoby starzejącej się pomyślnie. Jednak zastosowana analiza pozwala wyjść poza ten gotowy zestaw; pomaga uchwycić, w jaki sposób pozycje kwestionariusza są przez badanych odczytywane i interpretowane.

Zarówno w grupie młodych dorosłych, jak i starszych wszystkie podane stwierdzenia zostały ocenione przez badanych jako istotne dla pomyślnego starzenia się (średnie i mediany dla każdej pozycji testu wynosiły co najmniej 4); dlatego też w dalszej analizie brano każde z nich pod uwagę.

Analiza danych

A. Młodzi dorośli¹

Na rysunku 1. widoczne są trzy duże skupienia zmiennych. Analiza skupień przeprowadzona na stwierdzeniach wchodzących w skład kwestionariusza pozwoliła na wyodrębnienie trzech grup zmiennych opisujących trzy różne wymiary rozumienia pomyślnego starzenia się przez młodych dorosłych.

I. Skupienie 1. – „Religijność/Międzypokoleniowy przekaz wartości w rodzinie”

Pozycje kwestionariusza tworzące Skupienie 1. konstituują dwie grupy. Pierwsza grupa (skupienie 1a) to stwierdzenia, które koncentrują się wokół tematu religijności. Znajdują się tu na przykład pozycje opisujące osobę, która *Ma poczucie komunikacji z Bogiem, Odczuwa miłość istoty wyższej* oraz dotyczące życia zgodnego z nakazami religii. Ponadto w skupieniu 1b znajduje się grupa stwierdzeń opisujących bliskie relacje z wnukami oraz pozycje kwestionariusza opisujące brak oczekiwań wobec innych i nieprzywiązywanie wagi do rzeczy materialnych. Skupienie 1 znajduje się w dużej odległości od pozostałych grup zmiennych, co może oznaczać, że stwierdzenia wchodzące w jego skład respondenci traktują jako odrębny przedmiot oceny. Zmienna ukryta, która wyłania się z pierwszej grupy pozycji kwestionariusza, wykazuje podobieństwo do pojęcia transcendentji *poza osobą* (zewnętrzną) (Heszen-Niejodek, Gruszczyńska, 2004). Transcendencja zewnętrzna jest ukierunkowana na Wyższą Istotę, Uniwersum (wszechświat) lub inną osobę, której dobro jest dla jednostki ważniejsze niż dobro własne.

¹ Wyniki analizy w grupie młodych dorosłych zostały przedstawione w sposób bardziej szczegółowy w publikacji: Kozerska, A. (2017).

W definicji pomyślnego starzenia się, która ukazuje – na podstawie odpowiedzi udzielonych przez młodych dorosłych – otwarcie się na rzeczywistość duchową, ważnym elementem jest kwestia relacji z własnymi wnukami. Może to sugerować, że religijność jest łączona (kojarzona) przez respondentów z międzypokoleniowym przekazem wartości.

II. Skupienie 2. – „Aktywność”

Skupienie 2. zawiera dwie grupy zmiennych. Pierwsza z tych grup (skupienie 2a) to pozycje opisujące osobę starszą jako posiadającą kochającą rodzinę, darzoną miłością przez inne osoby, zadowoloną ze swojego życia i realizującą swoje marzenia. Takie położenie wymienionych zmiennych na wykresie sugeruje, że posiadanie kochającej rodziny jest przez osoby badane w relatywnie dużym stopniu kojarzone z zadowoleniem z własnego życia, realizacją własnych marzeń osoby starszej.

W skład skupienia 2b wchodzi grupa stwierdzeń opisujących osobę starszą jako aktywną, będącą w dobrej kondycji fizycznej i psychicznej, zaangażowaną w życie społeczności, w której żyje. Ta grupa wykazuje duże podobieństwo (znajduje się na wykresie w bliskiej odległości) do pozycji kwestionariusza dotyczących sytuacji materialnej osoby starszej. Są to stwierdzenia: *Nie ma problemów finansowych* oraz *Jest w dobrej sytuacji materialnej*. Skupienie 2b zawiera zbiór cech podobny do kryteriów pomyślnego starzenia się sformułowanych w modelu Rowe i Kahna (1998). W skład tego skupienia wchodzi między innymi stwierdzenia: *Jest osobą aktywną*, *Nie ma żadnych problemów zdrowotnych*, *Jest w dobrej kondycji fizycznej i psychicznej*. Młodzi dorośli dostrzegają związek pomiędzy elementami składającymi się na biomedyczny model Rowe i Kahna z sytuacją materialną. Związek ten jest często podkreślany przez krytyków modelu biomedycznego w literaturze. Opierając się na wynikach badań eksponujących m.in. zależność między elementami modelu i ekonomiczną sytuacją jednostki, podkreślają wykluczający, dyskryminujący charakter koncepcji (np. Dillaway, Byrnes, 2009).

Definicja pomyślnego starzenia się, która wyłącza się z drugiej grupy zmiennych, zawiera wizerunek osoby starszej, posiadającej podobne nawyki, preferencje, styl życia, aktywność, jak osoba młoda.

III. Skupienie 3. – „Zaangażowanie”

Skupienie 3. składa się z trzech dużych grup stwierdzeń. Pierwsza z nich (skupienie 3a) opisuje osobę starszą jako niezależną i samodzielną, potrafiącą radzić sobie z problemami zdrowotnymi. Są tu na przykład pozycje kwestionariusza: *Jest osobą samodzielną, nie liczy na pomoc innych*; *Jest osobą niezależną od innych*. Zwróćmy uwagę, że w tej grupie zmiennych znajduje się stwierdzenie *Akceptuje siebie jako człowieka starzejącego się*. Umiejscowienie tej zmiennej w grupie stwierdzeń dotyczących tematyki niezależności może sugerować, że akceptacja zmian związanych ze starzeniem się jest przez studentów kojarzona z poczuciem panowania nad własnym życiem, co wiąże się z kolei z poczuciem bycia

niezależnym od innych. Skupienie 3b opisuje osobę starszą jako realizującą swoje marzenia, poświęcającą czas na aktywność zgodną z własnymi zainteresowaniami. Stwierdzenia wchodzące w skład tej grupy mówią o możliwości robienia tego, na co się w danej chwili ma ochotę; o posiadaniu grona znajomych, z którymi miło spędza się czas; o umiejętności cieszenia się każdą chwilą. Skupienie 3c to zdania opisujące osobę mającą poczucie życiowego spełnienia. Wśród tych zmiennych znajduje się grupa pozycji kwestionariusza dotycząca przekazania pewnych wartości następnym pokoleniom (np. *Jest coś ważnego, co ta osoba zostawi po sobie przyszłym pokoleniom; Posiada umiejętności, które może przekazać innym*) oraz zdanie: *Jest dla kogoś autorytetem*. Bycie autorytetem kojarzą więc studenci z osobą, która akceptuje siebie i swoje dotychczasowe dokonania, *Żyje w harmonii z sobą i otoczeniem, Żyje zgodnie z własną naturą*.

Wyniki obliczeń średnich arytmetycznych i odchyłeń standardowych dla trzech wyróżnionych wymiarów wynoszą: Wymiar 1 (Religijność): $M = 4,98$, $s = 0,9$; Wymiar 2 (Aktywność): $M = 5,56$, $s = 0,7$ Wymiar 3 (Zaangażowanie): $M = 5,69$, $s = 0,8$.

B. Starsi dorośli

Na rysunku 2. widoczne są trzy duże skupienia zmiennych. Analiza skupień przeprowadzona na stwierdzeniach wchodzących w skład kwestionariusza pozwoliła na wyodrębnienie trzech grup zmiennych, opisujących trzy wymiary percepcji pomyślnego starzenia się przez starszych dorosłych.

I. Skupienie 1. – „Duchowość”

Pierwszy wymiar percepcji pomyślnego starzenia się dotyczy transcendencji ukierunkowanej na Istotę Wyższą (Boga). W skupieniu pierwszym znajdują się też inne zmienne, które można powiązać z teorią gerotranscendencji. Odnajdujemy tutaj pozycje kwestionariusza sugerujące uczucie jedności ze światem: *Ma poczucie, że żyje w harmonii z sobą i otoczeniem, Otrzymuje miłość od innych osób, Otacza miłością inne osoby*, a także wskaźniki zmniejszenia zainteresowania dobrami doczesnymi: *Rzeczy materialne nie mają dla tej osoby znaczenia*; wskaźniki zaniku egocentryzmu: *Wie, że zrobiła wiele dobrego dla innych, Niczego od innych nie oczekuje*; nastawienie kontemplacyjne: *Ma poczucie komunikacji z Bogiem*. Skupienie 1 znajduje się w dużej odległości od pozostałych grup zmiennych, co może oznaczać, że stwierdzenia wchodzące w skład tego skupienia respondenci traktują jako odrębny przedmiot oceny (odrębny typ pomyślnego starzenia się, mało podobny do dwóch pozostałych).

II. Skupienie 2. – „Integralność”

Drugi wymiar pomyślnego starzenia się, który wyłania się ze struktury analizowanych zmiennych, składa się z pozycji kwestionariusza opisujących osobę starszą jako żyjącą w zgodzie ze sobą (*Ma poczucie, że żyje zgodnie z własną naturą, Dobrze czuje się we własnym ciele*), mającą dobre relacje z innymi osobami,

osobę niezależną, realizującą swoje marzenia. Pozycje kwestionariusza wchodzące w skład skupienia 2. opisują osobę starszą jako akceptującą własną aktualną sytuację życiową (*Akceptuje siebie jako człowieka starzejącego się, Potrafi cieszyć się każdą chwilą*) jak i własną przeszłość (*Jest zadowolona ze swoich dotychczasowych dokonań, Ma świadomość, że zrealizowała swoje cele życiowe, Dobrze ocenia większość dotychczasowych dokonań, Ma poczucie spełnienia życiowego*). Na drugi wymiar składają się więc zmienne związane z rozliczaniem siebie i własnych dokonań, opisujące aktualną więź opisywanej osoby ze światem pod kątem odpowiedzi na pytanie o spełnienie. Wymienione powyżej pozycje kwestionariusza charakteryzują się podobieństwem do stwierdzeń opisujących osobę starszą jako członka kochającej rodziny (*Ma kochającą rodzinę, Ma kochającego współmałżonka, Opiekuje się wnukami, Sprawia jej przyjemność przebywanie z wnukami*). Interesujące jest położenie na wykresie zmiennej *Realizuje swoje marzenia*.

III. Skupienie 3. – „Wspólnotowość”

Wizerunek osoby starszej, jaki wyłania się ze stwierdzeń wchodzących w skład tego skupienia, jest powiązany ze społecznością, w jakiej ta osoba żyje: *Ma wielu przyjaciół, Jest osobą cenioną w społeczności, w której żyje, Jest aktywnym członkiem społeczności, w której żyje*. Aktywność społeczną respondenci kojarzą z posiadaniem własnych zainteresowań (zmienne opisujące osobą aktywną społecznie wykazują na wykresie duże podobieństwo do zmiennych opisujących osobę realizującą z pasją swoje zainteresowania). W skupieniu trzecim znalazły się też zmienne będące wskaźnikami generatywności mającej źródło w pragnieniu pozostawienia po sobie trwałego dziedzictwa (*Ma wiele do przekazania młodszym osobom, Posiada umiejętności, które może przekazać innym, Jest coś ważnego, co ta osoba pozostawi dla przyszłych pokoleń*).

Wyniki obliczeń średnich arytmetycznych i odchyłeń standardowych dla trzech wyróżnionych wymiarów wynoszą: Wymiar 1 (*Duchowość*): $M = 5,2$, $s = 0,95$; Wymiar 2 (*Integralność*): $M = 5,4$, $s = 0,91$; Wymiar 3 (*Wspólnotowość*): $M = 5,1$, $s = 0,99$.

Dyskusja wyników

Zarówno w grupie młodych, jak i starszych osób dorosłych subiektywna definicja pomyślnego starzenia się składa się z trzech wymiarów. Każdy z nich oceniany jest przez badanych jako ważny. Można zauważyć, że w każdej z badanych grup wymiar duchowy jest traktowany jako odrębny obszar oceny, mało podobny do pozostałych dwóch wymiarów. W porównaniu z typologią stworzoną w oparciu o przegląd literatury, zauważono w grupie młodych dorosłych brak wymiaru, który można określić jako *Bycie częścią wspólnoty*. Z kolei w grupie starszych dorosłych nie wyodrębnił się wymiar, w którym *pomyślnie starzenie się* jest interpretowane z perspektywy biomedycznej. Pozycje kwestionariusza, które w grupie młodych dorosłych weszły w skład skupienia przypominającego

biomedyczny model Rowe i Kahna, w grupie starszych dorosłych nie utworzyły oddzielnej grupy. Występują w otoczeniu innych zmiennych, które zmieniają sposób ich interpretacji, łącznie dając skupienie o nazwie *Integralność i Wspólnotowość*.

Zarówno wśród młodych, jak i starszych dorosłych w wyniku analizy wyróżniony został wymiar percepcji pomyślnego starzenia się, który dotyczy religijności (życia zgodnego z nakazami religii), transcendencji zewnętrznej, ukierunkowanej na istotę wyższą (Boga). Jednak każda z badanych grup inaczej tę transcendencję interpretuje. W grupie młodych dorosłych religijność, poczucie komunikacji z Bogiem kojarzone są z pozycjami kwestionariusza dotyczącymi bliskich relacji z wnukami. Młodzi dorośli traktują stwierdzenia dotyczące religijności, życia zgodnego z nakazami religii jako podobne do stwierdzeń opisujących dobre relacje z wnukami (m.in. opiekę nad nimi). Łączą więc obszar religijności z generatywnością osób starszych. Generatywność jest pojęciem wprowadzonym przez Erika H. Eriksona, odnosi się do siódmej fazy życia, która zdaniem Eriksona charakteryzuje się kryzysem rozgrywającym się na kontinuum generatywność-stagnacja. W wyniku zmagania pomiędzy generatywnością i stagnacją człowiek staje przed szansą osiągnięcia troskliwości (*care*), którą Erikson (1997, za: Witkowski, 1989, s. 153) określa jako – „nową formę zaangażowania, o stałej ekspansji, która wyraża się w podejmowaniu opieki wobec osób, wytworów lub idei”. Generatywność początkowo Erikson odnosił do osób w średniej dorosłości, jednak w późniejszych pracach mówi także o zachowaniach generatywnych osób starszych (*grand generativity*). W literaturze opisywane są dwa rodzaje potrzeb będących źródłem zachowań generatywnych (McAdams, de St. Aubin, 1992): pragnienie symbolicznej nieśmiertelności oraz pragnienie bycia potrzebnym innym ludziom. To pierwsze prowadzi do zachowań mających na celu pozostawienie po sobie trwałego dziedzictwa, drugie zaś – do zachowań takich jak opieka nad innymi, ich pielęgnowanie, wychowywanie. Pierwszy wymiar percepcji pomyślnego starzenia się, który wyłania się z zebranych danych wśród młodych dorosłych, dotyczy zachowań drugiego rodzaju. Można przypuszczać, że obraz osoby starszej, w którym skojarzona jest religijność z zachowaniami generatywnymi wobec wnuków, badani młodzi dorośli konstruują na bazie własnych doświadczeń biograficznych. Potwierdzają to inne badania ankietowe prowadzone wśród studentów, dotyczące ich własnych relacji z dziadkami (Kozerska, 2013) oraz badania na próbach reprezentatywnych Polaków (CBOS, 2008). W badaniach tych respondenci podkreślają, że religijność jest jedną z ważniejszych wartości przekazywaną im przez dziadków. Badania prowadzone w tym obszarze poza granicami naszego kraju również pokazują wpływ dziadków na przekaz wartości religijnych wnukom (Bengtson, Copen, Putney, Silverstein, 2009). Z odpowiedzi udzielonych przez młodych dorosłych w analizowanych tutaj wywiadach wynika, że wymiar pomyślnego starzenia się, jakim jest transcendencja zewnętrzna i międzypokoleniowy przekaz wnukom

wartości religijnych, w relatywnie najmniejszym stopniu kojarzą się im z opisem szczęśliwej osoby starszej (średnia dla tej grupy zmiennych jest wysoka – prawie równa 5, ale najniższa w porównaniu do dwóch pozostałych wyróżnionych tutaj wymiarów). Porównując strukturę analizowanych zmiennych w grupie młodych i starszych dorosłych, można dostrzec, że mówiąc o religijności, każda z grup ma na myśli inne konstrukcje pojęciowe. W grupie młodych dorosłych w skupieniu dotyczącym religijności znajdują się zmienne opisujące osobę starszą żyjącą obecnie i w przeszłości zgodnie z nakazami religii, odczuwającą miłość Istoty Wyższej. Zmienne opisujące osobę żyjącą w harmonii ze sobą i otoczeniem, życie w miłości do innych, znajdują się w innym skupieniu (łącznie składają się na generatywność, pozostawienie po sobie trwałego dziedzictwa). W definicji religijności, która wyłania się z tego zestawu zmiennych, akcent postawiony jest raczej na formalną, zewnętrzną stronę (życie zgodne z nakazami). Z kolei w grupie starszych dorosłych zawartość pierwszego skupienia w większym stopniu przypomina teorię gerotranscendencji (Tornstam, 2005). Starsi dorośli kojarzą więc religijność z duchowością, życiem w harmonii z sobą i otoczeniem, otrzymywaniem miłości od innych osób i otaczaniem miłością innych. Zdaniem Tornstama, w okresie starości następuje wzrost w kierunku transcendencji. Zjawisko to zachodzi na poziomie kosmicznym (m.in. zanik lęku przed śmiercią, wzrost poczucia więzi z nadchodzącym i przeszłym pokoleniem), na poziomie jaźni oraz na poziomie indywidualnych relacji. Wskaźniki dla tych trzech poziomów można znaleźć z skupieniu 1. Z przeprowadzonej analizy wynika, że osoby starsze w większym stopniu niż młode kojarzą transcendencję z wizerunkiem szczęśliwej osoby (średnie obliczone dla tego skupienia są wyższe).

Zmienne składające się na wymiar duchowy są w wysokim stopniu kojarzone przez seniorów z pomyślnym starzeniem się, jednak najwyżej ocenili oni ważność zmiennych składających się na skupienie 2. (*Integralność*). Analizując skład tego skupienia, przychodzi na myśl Eriksonowska kategoria integralności w ostatniej fazie życia człowieka. Owa integralność „w najprostszym znaczeniu (...) wyraża poczucie spójności i pełni” (Erikson, 1963, s. 62, za: Witkowski, 1989, s.149). Aspekt pełni związany jest u schyłku życia z rozliczaniem siebie, własnych dokonań i aktualnej więzi ze światem pod kątem pytania o spełnienie. Skupienie 2. przedstawia człowieka pogodzonego z sobą: akceptującego siebie takim, jaki jest obecnie, akceptującego własną przeszłość, mającego poczucie spójności i kompletności. Interesujące jest umiejscowienie zmiennej *Jest osobą niezależną od innych*. Stwierdzenie to respondenci traktują jako podobne do *Może robić to, na co ma w danej chwili ochotę* oraz *Jest w dobrej kondycji fizycznej i psychicznej*. „Niezależność” jest umiejscowiona w skupieniu, które nazwałam „integralnością” i jest prawdopodobnie rozumiana przez starszych dorosłych jako autonomia psychiczna, bycie panem własnego czasu, możliwość decydowania o sobie, wolność. Natomiast struktura analizowanych zmiennych pokazuje, że „samodzielność” w rozumieniu osób starszych, to nie to samo,

co „niezależność”. *Samodzielność* znajduje się w skupieniu 1. wraz z takimi zmiennymi, jak *Niczego od innych nie oczekuje*, *Potrafi radzić sobie z problemami zdrowotnymi*. *Samodzielność* kojarzona jest więc z samowystarczalnością, umiejętnością poradzenia sobie bez konieczności korzystania z pomocy innych. *Niezależność* (bycie panem własnego czasu) znajduje się w skupieniu ze zmiennymi opisującymi dobrą sytuację finansową. Skupienie 2. („integralność”) to także zmienne opisujące dobre, oparte na miłości relacje rodzinne. Tak więc wymiar pomyślnego starzenia się, który wyłącza się z tej analizy, to akceptacja własnego życia takim, jakie było. Możliwe to jest w otoczeniu kochającej rodziny (zmienne opisujące integralność są na wykresie podobne do tych, które opisują relacje rodzinne). Zwróćmy jeszcze uwagę na umiejscowienie zmiennej *Realizuje swoje marzenia*. To stwierdzenie jest traktowane przez seniorów jako podobne do *Ma poczucie, że żyje zgodnie z własną naturą*. Realizowanie marzeń, którymi jest życie w harmonii ze sobą, wpisuje się w wizerunek osoby starzejącej się pomyślnie, która osiągnęła stan integralności. Ten wymiar pomyślnego starzenia się traktują osoby starsze jako najważniejszy (średnie dla zmiennych skupienia 2. są najwyższe).

Zmienne, które w przypadku osób starszych składają się na integralność, w grupie młodych dorosłych także wchodzi w skład jednego skupienia (skupienia 3.). Jednak, inaczej niż to jest w grupie starszej, dołączone są tutaj jeszcze stwierdzenia opisujące dobre relacje z innymi, posiadanie przyjaciół oraz grupy znajomych, z którymi miło można spędzić czas, posiadanie zainteresowań, poświęcanie czasu na zajęcia, które wykonuje się z pasją. Ponadto jest tutaj grupa zmiennych, które opisują zachowania generatywne osoby starszej, wyrażające pragnienie symbolicznej nieśmiertelności, zostawienie po sobie trwałego dziedzictwa. Te wszystkie zmienne potraktowane łącznie przypominają opis zaproponowanej przez Beatę Bugajską (2015) dziewiątej fazy cyklu życia człowieka. Propozycja Bugajskiej dotyczy rozszerzenia koncepcji Eriksona o dodatkową, dziewiątą fazę, którą Autorka umieszcza pomiędzy wyróżnioną przez Eriksona fazą siódmą (generatywność *versus* stagnacja) i ósmą (integralność *versus* rozpacz) i odnosi swoje przemyślenia do osób, które są w tzw. trzecim wieku, przechodzą na emeryturę i stają przed wyzwaniem zupełnie innymi niż te, z którymi mierzyli się do tej pory. Zdaniem Bugajskiej, doświadczają one radykalnej zmiany perspektywy, ale nie oznacza to jeszcze, że rozpoczyna się u nich proces podsumowywania własnego życia i przygotowania do śmierci (to przypisuje do kolejnej fazy, która ma miejsce 10–20 lat później, w tzw. czwartym wieku). Kryzys tej dodatkowej fazy rozgrywa się pomiędzy zaangażowaniem a rezygnacją. Zaangażowania Autorka nie traktuje jednak wymiennie z aktywnością. Odnosi się ono do indywidualnego, świadomego formułowania celów na przyszłość, w zależności od osobistych preferencji i podejmowanie prób ich realizacji. „Nie każdy przejaw aktywności świadczy o pozytywnym rozwiązaniu kryzysu zaangażowanie-rezygnacja. W przypadku osób, które nie akceptują własnej starości,

może dochodzić do podejmowania różnego rodzaju działań w celu przekonania siebie i otoczenia, że to jeszcze nie starość, podejmowana aktywność będzie pełnić funkcję kompensacyjną a nie personalizacyjną” (Bugajska, 2015, s. 31). Wydaje się, że młodzi dorośli to zaangażowanie rozumieją podobnie – w analizowanym skupieniu 2. znajdują się zmienne opisujące osobę, która „żyje zgodnie z własną naturą”, „ma poczucie harmonii z sobą i otoczeniem”, „dobrze czuje się we własnym ciele”, „akceptuje siebie jako człowieka starzejącego się”. Bugajska zauważa, że życie człowieka w okresie starości wymaga odwagi życia na swój własny, niepowtarzalny sposób, odwagi w poszukiwaniu siebie i samo-realizacji. Analizując skupienie 3. można zauważyć, że jest tam grupa zmiennych opisujących samodzielność osoby starszej. *Samodzielność* charakteryzuje się na wykresie podobieństwem do *Niezależności* (młodzi badani utożsamiają niezależność z samodzielnością). Obecność tych zmiennych w skupieniu 3. sugeruje, że – podobnie jak Bugajska – zaangażowanie osób starszych młodzi dorośli postrzegają w kontekście odwagi, niezależności w poszukiwaniu siebie i samo-realizacji, zmieniania własnego życia w imię wyznawanych wartości. Portret szczęśliwej osoby starszej, jaki wyłania się z analizy struktury zmiennych wchodzących w skład skupienia 3., to portret człowieka, który z zaangażowaniem zaczyna nowy okres w swoim życiu.

W grupie młodych dorosłych jednym z wymiarów subiektywnej definicji pomyślnego starzenia się jest *Aktywność*. Podobnie jak w koncepcji Rowe i Kahna (1998) można znaleźć tu trzy elementy: 1. Brak choroby i niepełnosprawności, 2. Wysoki poziom funkcjonowania fizycznego i poznawczego, 3. Aktywne zaangażowanie w życie. Wśród starszych dorosłych określenia opisujące osobę aktywną także weszły w skład jednego skupienia. Znajdują się one jednak w otoczeniu innych stwierdzeń, które tworzą kontekst zmieniający sposób interpretacji. Na wykresie otoczenie określeń, opisujących starszą aktywną osobę stanowią pozycje kwestionariusza opisujące miejsce człowieka w społeczności (*Jest osobą cenioną w społeczności, w której żyje, Jest aktywnym członkiem społeczności, w której żyje*). Ponadto dołączona jest tu grupa zmiennych opisujących zachowania generatywne ukierunkowane na pozostawienie po sobie dziedzictwa, przekazanie jakichś wartości kolejnym pokoleniom. Łącznie potraktowane elementy wchodzące w skład skupienia 3. sugerują, że akcent pada tutaj na generatywność, wspólnotowość, życie we wspólnocie i zaangażowanie na rzecz wspólnoty. Tak więc wspólnotowość jest w tej grupie wiekowej jednym z wymiarów percepcji pomyślnego starzenia się. Nie wyróżniono takiego wymiaru w grupie osób młodych. Wspólnotowość osoby starsze traktują jako stosunkowo najmniej ważny wśród trzech wyłonionych wymiarów (średnie obliczone dla poszczególnych stwierdzeń kwestionariusza są najniższe).

Tabela 1. Opis wymiarów pomyślnego starzenia się uzyskany na podstawie analizy odpowiedzi w grupie młodych i starszych dorosłych

Młodzi dorośli			Starsi dorośli		
Wymiar pomyślnego starzenia się	Słowa kluczowe	Odpowiednik w literaturze	Wymiar pomyślnego starzenia się	Słowa kluczowe	Odpowiednik w literaturze
Zaangażowanie (wymiar najważniejszy)	Spełnienie życiowe Zainteresowanie życiem Formułowanie celów na przyszłość Świadomy wybór sposobu życia Generatywność Niezależność = odwaga w poszukiwaniu siebie Życie zgodne z własną naturą	Dziewiąta faza cyklu życia (Beata Bugajska)	Integralność (wymiar najważniejszy)	Spełnienie życiowe Akceptacja własnej sytuacji życiowej Akceptacja własnej przeszłości Życie w zgodzie z własną naturą Bycie członkiem kochającej rodziny	Teoria Erika Eriksona – integralność
Aktywność	Aktywność Bycie członkiem społeczności Kondycja fizyczna i psychiczna Zdrowie Brak problemów finansowych Kochająca rodzina	Biomedyczny model Rowe i Kahna	Duchowość	Komunikacja z Bogiem Odczuwanie miłości Boga Życie zgodne z nakazami religii Miłość Brak przywiązania do rzeczy materialnych Brak oczekiwań w stosunku do innych osób Życie w harmonii z sobą i otoczeniem	Teoria gerotranscendencji Larsa Tornstama
Religijność/ Międzypokoleniowy przekaz wartości w rodzinie (wymiar najmniej ważny)	Przestrzeganie nakazów religii Komunikacja z Bogiem Opieka nad wnukami Więź z wnukami Międzypokoleniowy przekaz wartości	Koncepcja pokoleniowości Karla Mannheima	Wspólnotowość (wymiar najmniej ważny)	Aktywność Generatywność Bycie autorytetem Przyjaźń	Teoria Erika Eriksona – generatywność

Źródło: opracowanie własne.

Zakończenie

Subiektywna definicja pomyślnego starzenia się, jaka wyłoniła się na podstawie analizy w grupie młodych dorosłych, jest zbieżna z wizerunkiem „aktywnego seniora”, popularnym obecnie nie tylko w literaturze naukowej, ale także w przekazie medialnym czy debatach politycznych. Szeroko zakrojona promocja tzw. aktywnego starzenia się jest traktowana jako środek zaradczy w sytuacji postępującego starzenia się społeczeństwa. Biomedyczny model *successful aging* wydaje się być bliski osobom młodym, być może dlatego, że proponuje styl starzenia się kreowany na podobieństwo stylu życia we wcześniejszych fazach życia człowieka. Aktywność produktywna, dobra kondycja fizyczna i psychiczna, posiadanie przyjaciół są, patrząc z tej perspektywy, niekwestionowanym warunkiem „dobrego” starzenia się. Oprócz *aktywności* drugim słowem kluczowym w subiektywnej definicji młodych dorosłych jest *zaangażowanie*. Definicja skonstruowana na podstawie odpowiedzi starszych dorosłych jest inna, można powiedzieć – bardziej zbliżona do definicji mądrości. Pomyślnie starzenie się rozumiane jest tutaj jako mozaika integralności, duchowości i wspólnotowości. Budzi to skojarzenia z koncepcjami mądrości sformułowanymi na gruncie psychologii. W szczególności koncepcją Roberta Sternberga (1998), gdzie podkreśla się znaczenie umiejętności znajdowania równowagi pomiędzy interesem własnym a interesem otoczenia. Ponadto, koncepcją Erika Eriksona (2004), gdzie mądrość jest ukoronowaniem rozwoju człowieka i wiąże się z integralnością człowieka, odnalezieniem sensu życia nawet wtedy, jeśli nie do końca zostało przeżyte tak, jak człowiek, patrząc wstecz, wolałby, aby zostało przeżyte. Oprócz tego – koncepcją mądrości duchowej/transcendentnej o której mówi Lars Tornstam (2005).

Kryterium doboru osób do porównywanych grup jest wiek. Jednak, niezależnie od wieku, zachowania ludzi, ich opinie i poglądy mają swoją kontekstualność w warunkach społeczno – kulturowych². Każda z analizowanych grup ma za sobą inny bagaż doświadczeń związany z innymi warunkami historycznymi, w jakich przyszło im żyć. Rzeczywistość społeczna, w której żyje człowiek, i związane z nią, obowiązujące w danej społeczności typy nawiązywanych interakcji z innymi ludźmi, normy kulturowe, habitusy uczenia się, a także wydarzenia życiowe czy wydarzenia historyczne, w jakich uczestniczy dane pokolenie, stanowią kontekst, w którym człowiek buduje swoją tożsamość i koncepcję własnego życia. Od tego kontekstu w dużej mierze zależy sposób rozumienia „dobrego życia”, w tym: „dobrego starzenia się” (Kozerska 2016). Dla każdej z porównywanych grup (przedstawiciele różnych pokoleń) pomyślnie starzenie się jest więc czymś innym, bo światy ich społecznego życia (ich biografie) się różnią.

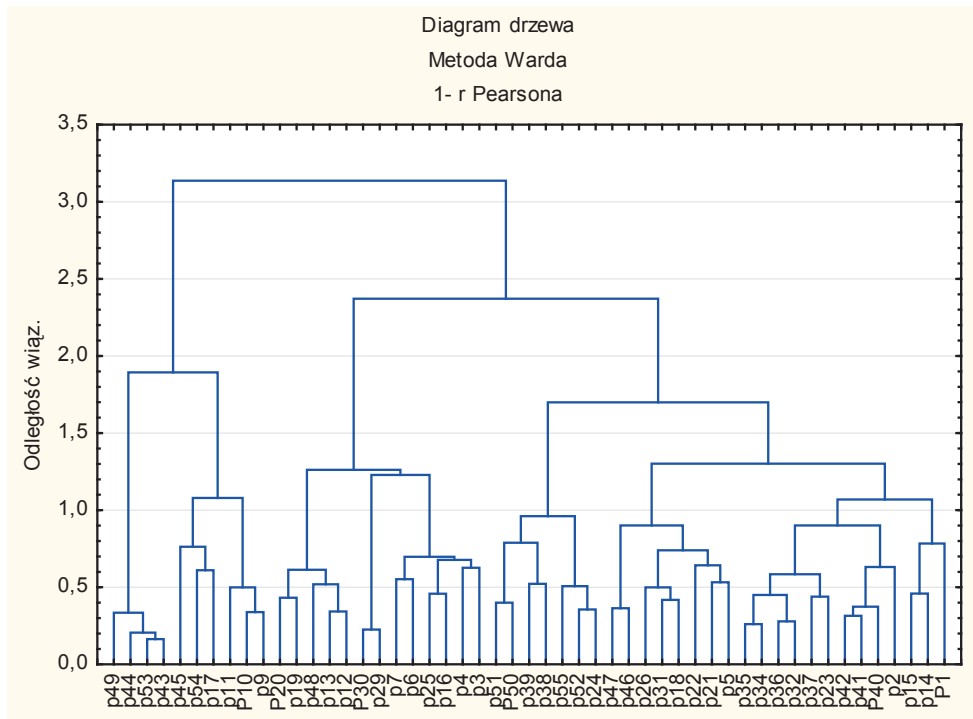
² Na ten aspekt zwrócił mi uwagę jeden z anonimowych recenzentów tego artykułu.

Bibliografia

1. Baltes P.B., Baltes M.M. (1990), *Psychological perspectives on successful ageing: the model of selective optimization with compensation*. W: P.B. Baltes, M.M. Baltes (red.), *Successful Ageing. Perspectives from the Behavioral Sciences* (s. 1–34), Cambridge: Cambridge University Press.
2. Bengtson V.L., Copen C.E., Putney N.M., Silverstein M. (2009), A longitudinal study of the intergenerational transmission of religion. *International Sociology*, nr 24(3), s. 325–345.
3. Brookfield S. (2000), *Adult cognition as a dimension of lifelong learning*. W: Field J., Leicester M. (red.), *Lifelong learning: Education Across the Lifespan* (s. 89–101), London: Routledge.
4. Bugajska B. (2015), Dziewiąta faza w cyklu życia – propozycja rozszerzenia teorii psychospołecznego rozwoju E.H. Eriksona. *EXLIBRIS Biblioteka Gerontologii Społecznej*, nr 1, s. 19–36.
5. CBOS, 2008, *Co im zawdzięczamy? Opinie w przeddzień święta babć i dziadków*, Komunikat z badań, Warszawa.
6. Cozort R.W. (2008), *Revising the Gerotranscendence Scale for use with older adults in the southern United States and establishing psychometric properties of the revised Gerotranscendence Scale*. ProQuest. Pobrane z: https://libres.uncg.edu/ir/uncg/f/Cozort_uncg_0154D_10037.pdf
7. Czerniawska O. (2007), *Szkice z andragogiki i gerontologii*. Łódź: Wydawnictwo WSHE.
8. Dillaway H.E., Byrnes M. (2009), Reconsidering successful aging. *Journal of Applied Gerontology*, nr 28, s. 702–722. DOI: 10.1177/0733464809333882.
9. Erikson E.H. (2004), *Tożsamość a cykl życia*, tłum. Żywicki M., Poznań: Zysk i S-ka.
10. Eurostat european Commission. 2011. Active ageing and solidarity between generations – A statistical portrait of the European Union 2012. Pobrane z: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-EP-11-001/EN/KS-EP-11-001-EN.PDF. (1.07.2014).
11. Halicki J. (2008), *Potoczne definicje pomyślnego starzenia się*. W: J.T. Kowaleski, P. Szukalski (red.) *Pomyślnie starzenie się w perspektywie nauk społecznych i humanistycznych* (s. 13–27), Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
12. Hank K. (2011), How „successful” do older europeans age? Finding from SHARE. *Journals of Gerontology Series B-Psychological Sciences and Social Sciences*, nr 66(2), s. 230–236. DOI: 10.1093/geronb/gbq089.
13. Heszen-Niejodek I., Gruszczyńska E. (2004), Wymiar duchowy człowieka, jego znaczenie w psychologii zdrowia i jego pomiar. *Przegląd Psychologiczny*, nr 47(1), s. 15–31.
14. Illeris K. (2006), *Trzy wymiary uczenia się*. Wrocław: DSWE.
15. Jarvis P. (2011), *Teaching, learning, and the human quest: Wisdom*. New directions for adult and continuing education, nr 131, s. 85–93. DOI: 10.1002/ace.424.
16. Jarvis P. (2012), Transformacyjny potencjał uczenia się w sytuacjach kryzysowych. *Terazniejszość – Człowiek – Edukacja*, nr 3, 127–136.
17. Jarvis P. (2012a), *Wisdom and the Quest for Meaning*. W: S. Jelenc Krašovec, M. Radovan (red.), *Intergenerational solidarity and older adults education in community/The Third Conference of the ESREA Network on Education and Learning of Older Adults*, September, 19–21, 2012, Ljubljana, Slovenia (s. 20–30), Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

18. Kowaleski J.T., Szukalski P. (red.), (2008a), *Pomyślne starzenie się w perspektywie nauk o pracy i polityce społecznej*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
19. Kowaleski J.T., Szukalski P. (red.), (2008b), *Pomyślne starzenie się w perspektywie nauk społecznych i humanistycznych*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
20. Kowaleski J.T., Szukalski P. (red.), (2008c), *Pomyślne starzenie się w perspektywie nauk o zdrowiu*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
21. Kozerska A. (2013), *Uczestnictwo dziadków w wychowaniu wnuków. Ujęcie z perspektywy wnuków*. W: K. Denek, A. Kamińska, P. Oleśniewicz (red.), *Edukacja jutra. Edukacja ustawiczna. Pozaszkolne formy wychowania i kształcenia* (s. 279–289), Sosnowiec: Wyd. Humanitas.
22. Kozerska A. (2015), *Kształtowanie własnego środowiska edukacyjnego w okresie późnej dorosłości*.
23. Kozerska A. (2016), *Model uczenia się w okresie późnej dorosłości*. Podstawy edukacji. Zrównoważony rozwój, 9, s. 81–95. DOI: 10.16926/pe.2016.09.05.
24. Kozerska A. (2017), *Successful ageing from the perspective of young adults in Poland*. Society. Integration. Education. Proceedings of the International Scientific Conference. Rezekne, Latvia, Volume II, s. 421–434. DOI: <http://dx.doi.org/10.17770/sie2017vol2.2336>.
25. Leszczyńska-Rejchert A. (2005), *Człowiek starszy i jego wspomaganie – w stronę pedagogiki starości*. Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego.
26. McAdams D.P. i de St Aubin E. (1992), A theory of generativity and its assessment through self-report, behavioral acts, and narrative themes in autobiography. *Journal of Personality and Social Psychology*, nr 62.
27. *Podstawy edukacji. Między porządkiem a chaosem*, 8, 217–237. DOI:10.16926/pe.2015.08.16.
28. Rowe J.W., Kahn R.L. (1998), *Successful aging*, Pantheon Books, New York.
29. Schutz A. Luckmann T. (1974), *The Structures of the Life-World*. London: Heinemann.
30. Sternberg R.J. (1998), A balance theory of wisdom. *Review of General Psychology*, nr 2(4), s. 347–365.
31. Szarota Z. (2014), Era trzeciego wieku – implikacje edukacyjne. *Edukacja Ustawiczna Dorosłych*, nr 1(84), s. 7–18.
32. Szukalski P., Oliwińska I., Bojanowska E., Szweda-Lewandowska Z. (2008), *To idzie starość – polityka społeczna a przygotowanie do starzenia się ludności Polski*. Warszawa: Instytut Spraw Publicznych.
33. Thiele D.M., Whelan T.A. (2008), The relationship between grandparent satisfaction, meaning, and generativity. *International Journal of Aging and Human Development*, nr 66(1), 21–48. DOI: 10.2190/AG.66.1.b.
34. Tornstam L. (2005), *Gerotranscendence. A developed theory of positive aging*, New York.
35. Villar F. (2012), Successful ageing and development: The contribution of generativity in older age. *Aging & Society*, nr 32, 1087–1105. DOI: 10.1017/S0144686X11000973.
36. Villar F., Serrat R. (2014), A Field in Search of Concepts: The Relevance of Generativity to Understanding Intergenerational Relationships. *Journal of Intergenerational Relationships*, 12(4), 381–397. DOI: 10.1080/15350770.2014.960352.
37. *WHO: Active Ageing: A Policy Framework World Health Organization*. (2002), Geneva. Pobrane z: http://whqlibdoc.who.int/hq/2002/who_nmh_nph_02.8.pdf (1.08.2013).
38. Witkowski L. (1989). *Rozwój i tożsamość w cyklu życia: studium koncepcji Erika H. Eriksona*. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika.

Aneks

Rys. 1. Struktura analizowanych zmiennych w grupie młodych dorosłych

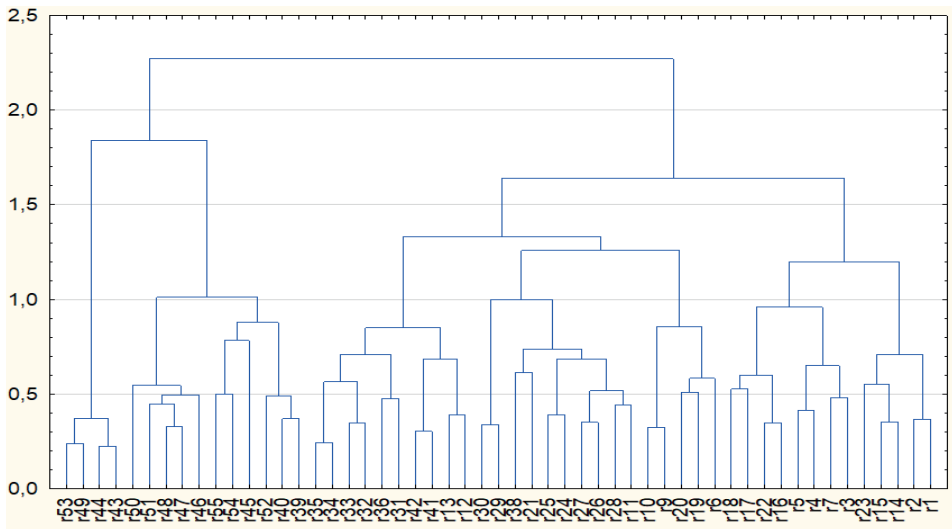
Źródło: opracowanie własne. Wykres został opublikowany w: Kozerska A. (2017).

Tabela 2. Legenda do wykresu 1

	Pozycje kwestionariusza
Skupienie 1	
1a Religia	49. odczuwa miłość Istoty Wyższej (Boga) 44. ma poczucie komunikacji z Bogiem 53. wie, że dotychczas żyła zgodnie z nakazami religii 43. ma poczucie, że żyje zgodnie z nakazami religii
1b Brak oczekiwań	rzeczy materialne nie mają dla tej osoby znaczenia 54. niczego od innych nie oczekuje
1c Relacje z wnukami	17. jest osobą, o której wszyscy mówią, że wygląda bardzo młodo 11. otrzymuje wsparcie od swoich wnuków 10. opiekuje się wnukami 9. sprawia jej przyjemność przebywanie z wnukami

<p>Skupienie 2 2a Rodzina</p> <p>2b Aktywność i zdrowie</p>	<p>20. ma kochającą rodzinę 19. ma kochającego współmałżonka 48. otrzymuje miłość od innych osób 13. jest zadowolona ze swojego dotychczasowego życia 12. realizuje swoje marzenia</p> <p>30. nie ma problemów finansowych 29. jest w dobrej sytuacji materialnej 6. nie ma żadnych problemów zdrowotnych 7. jest osobą cenioną w społeczności, w której żyje 25. jest w dobrej kondycji fizycznej i psychicznej 16. jest osobą aktywną 4. ma wielu przyjaciół 3. jest aktywnym członkiem społeczności, w której żyje</p>
<p>Skupienie 3 3a Niezależność</p> <p>3b Życie „tu i teraz”</p> <p>3c Życie, zgodne z własną naturą, poczucie spójności, harmonii</p> <p>3d Generatywność</p>	<p>51. pomimo problemów zdrowotnych, jest osobą pogodną 50. wie, że zrobiła w życiu wiele dobrego dla innych 39. jest osobą samodzielną, nie potrzebuje pomocy innych 38. akceptuje siebie jako człowieka starzejącego się 55. potrafi radzić sobie z problemami zdrowotnymi 52. jest osobą samodzielną, nie liczy na pomoc innych 24. jest osobą niezależną od innych</p> <p>47. otacza miłością inne osoby 46. potrafi cieszyć się każdą chwilą 26. ma dobre relacje z innymi 31. ma zainteresowania, które realizuje z pasją 18. ma grupę znajomych, z którymi miło spędza czas 22. ma zainteresowania, którym poświęca swój czas 21. może robić to, na co w danej chwili ma ochotę 5. ma jednego lub kilku przyjaciół</p> <p>35. ma uczucie spełnienia życiowego 34. ma świadomość, że zrealizowała swoje cele życiowe 36. posiada cele na przyszłość i marzenia 32. dobrze ocenia większość swoich dotychczasowych dokonań 37. dobrze czuje się we własnym ciele 23. jest dla kogoś autorytetem 42. ma poczucie, że żyje zgodnie z własną naturą 41. jest zadowolona ze swoich dotychczasowych dokonań 40. ma poczucie, że żyje w harmonii z sobą i otoczeniem 2. udziela wsparcia innym</p> <p>15. jest coś ważnego, co ta osoba zostawi po sobie dla przyszłych pokoleń 14. posiada umiejętności, które może przekazać innym 1. ma wiele do przekazania młodszym osobom</p>

Źródło: opracowanie własne. Tabela 2 została opublikowana w: Kozerska A. (2017).

Rys. 2. Struktura analizowanych zmiennych w grupie starszych dorosłych

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 3. Legenda do wykresu 2

	Pozycje kwestionariusza
Skupienie I	
1a Religia	53. wie, że dotychczas żyła zgodnie z nakazami religii 49. odczuwa miłość Istoty Wyższej (Boga); ma poczucie komunikacji z Bogiem 43. ma poczucie, że żyje zgodnie z nakazami religii
1b Relacje z innymi oparte na miłości	51. pomimo problemów zdrowotnych, jest osobą pogodną 50. wie, że zrobiła w życiu wiele dobrego dla innych 48. otrzymuje miłość od innych osób 47. otacza miłością inne osoby 46. potrafi cieszyć się każdą chwilą
1c Brak przywiązania do rzeczy materialnych i brak oczekiwań w stosunku do innych	54. niczego od innych nie oczekuje 55. potrafi radzić sobie z problemami zdrowotnymi 45. rzeczy materialne nie mają dla tej osoby znaczenia 52. jest osobą samodzielną, nie liczy na pomoc innych 40. ma poczucie, że żyje w harmonii z sobą i otoczeniem 39. jest osobą samodzielną, nie potrzebuje pomocy innych

<p>Skupienie 2</p> <p>2a Poczucie spójności (pozytywny wynik rozliczenia siebie i własnej przeszłości pod kątem pytania o spełnienie)</p> <p>2b Pozytywny bilans obecnej sytuacji życiowej</p> <p>2c Kochająca rodzina</p>	<p>35. ma uczucie spełnienia życiowego</p> <p>34. ma świadomość, że zrealizowała swoje cele życiowe</p> <p>32. dobrze ocenia większość swoich dotychczasowych dokonań</p> <p>36. posiada cele na przyszłość i marzenia</p> <p>33. dobrze ocenia swoje dotychczasowe życie</p> <p>31. ma zainteresowania, które realizuje z pasją</p> <p>42. ma poczucie, że żyje zgodnie z własną naturą</p> <p>41. jest zadowolona ze swoich dotychczasowych dokonań</p> <p>13. jest zadowolona ze swojego dotychczasowego życia</p> <p>12. realizuje swoje marzenia</p> <p>30. nie ma problemów finansowych</p> <p>29. jest w dobrej sytuacji materialnej</p> <p>38. akceptuje siebie jako człowieka starzejącego się</p> <p>21. może robić to, na co w danej chwili ma ochotę</p> <p>25. jest w dobrej kondycji fizycznej i psychicznej</p> <p>24. jest osobą niezależną od innych</p> <p>26. ma dobre relacje z innymi</p> <p>28. potrafi cieszyć się każdą chwilą</p> <p>11. otrzymuje wsparcie od swoich wnuków</p> <p>10. opiekuje się wnukami</p> <p>9. sprawia jej przyjemność przebywanie z wnukami</p> <p>20. ma kochającą rodzinę</p> <p>19. ma kochającego współmałżonka</p> <p>6. nie ma żadnych problemów zdrowotnych</p>
<p>Skupienie 3</p> <p>3a Bycie aktywnym członkiem wspólnoty</p> <p>3b Generatywność</p>	<p>18. ma grupę znajomych, z którymi miło spędza czas</p> <p>17. jest osobą, o której wszyscy mówią, że wygląda bardzo młodo</p> <p>22. ma zainteresowania, którym poświęca swój czas</p> <p>16. jest osobą aktywną</p> <p>5. ma jednego lub kilku przyjaciół</p> <p>4. ma wielu przyjaciół</p> <p>7. jest osobą cenioną w społeczności, w której żyje</p> <p>3. jest aktywnym członkiem społeczności, w której żyje</p> <p>23. jest dla kogoś autorytetem</p> <p>15. jest coś ważnego, co ta osoba zostawi po sobie dla przyszłych pokoleń</p> <p>14. posiada umiejętności, które może przekazać innym</p> <p>2. udziela wsparcia innym</p> <p>1. ma wiele do przekazania młodszym osobom</p>

Źródło: opracowanie własne.

Understanding the concept of *successful ageing* – intergenerational differences

Keywords: successful aging, older people's quality of life, intergenerational differences

Summary: The aim of this paper is to explore intergenerational differences noted in terms of subjective definitions of successful ageing. Empirical material has been collected on the basis of a categorised interview. The study was conducted in 2016 and 2017 among two groups of participants. The first group was comprised of 107 respondents aged 20; and in the second group there were 224 individuals over the age of 60. The data were analysed using a statistical method, cluster analysis. The findings of the study revealed that the depiction of happy and satisfied elderly people from the point of view of young adults seems to coincide with the media's portrayal of "active" seniors. On the other hand, the subjective definition, which emerged from the answers given by older people, involves concepts such as integrity, spirituality and a sense of community.

Dane do korespondencji:

Dr Agnieszka Kozerska

Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy

im. Jana Długosza w Częstochowie

e-mail: agnieszka.kozerska@gmail.com